

ESRA GÖZELER & FELIX KÖRNER SJ.
Arş. Gör., ANKARA Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
e-mail: egozeler@divinty.ankara.edu.tr
e-mail: felix.koerner@jesuiten.org

'İnsan Onurunun İslam ve Hıristiyan Geleneklerindeki Temelleri' (Bilimsel Toplantı)

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Eugen Biser Vakfı
03-04 Ekim 2005, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

03-04 Ekim 2005 tarihlerinde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Eugen Biser¹ Vakfı işbirliğiyle '*İnsan Onurunun İslam ve Hıristiyan Geleneklerindeki Temelleri*' isimli bir bilimsel toplantı düzenlendi. Bu uluslararası bilimsel toplantıya Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden ve Almanya'dan çeşitli üniversitelerden tebliğci akademisyenler katıldı. Toplantıya Almanya'dan Prof. Dr. Peter Antes, Prof. Dr. Peter Graf, Prof. Dr. Richard Heinemann, Dr. Martin Thurner, Prof. Dr. Gunther Wenz gibi bilim insanları ve Eugen Biser Vakfı yetkilileri Dr. Heiner Köster Mcj, Marianne Köster ve Dr. Hubertus Eckert katıldı.²

Toplantının açılış konuşmaları Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mualla Selçuk ve Eugen Biser Vakfı Başkanı Dr. Heiner Köster

-
- 1 Prof. Dr. h.c. Eugen Biser, Münih Üniversitesi Hıristiyan Dünya Görüşü (Weltanschauung) ve Din Felsefesi emekli profesörüdür. 1956'da teoloji, 1961'de felsefe doktorasını elde etmiştir. Yüzden fazla kitabı ve yayınları bulunmaktadır. Kendisi adına kurulmuş olan bu vakıf, "Hıristiyan Kaynaklı Diyalog İçin" sloganıyla, özellikle II. Vatikan Konsili'den ilham alarak, Katolik kilisesi ile diğer Hıristiyan Mezhepler, diğer dinler ve inançsız insanlar için bilimsel fikir alış verişini gerçekleştirmektedirler.
 - 2 Toplantı Türkçe ve Almanca olmak üzere iki dilde gerçekleşti. Tercüme Hasan Karaca ve Angelika Arman tarafından yapıldı. Beş oturum şeklinde gerçekleşen toplantının oturum rapor-törlüklerini Dr. Müfit Selim Saruhan, Ar. Gör. Engin Erdem, Ar. Gör. Esra Gözeler, Dr. Zafer Kızıklı, Dr. Ahmet Ünsal, Ar. Gör. İhsan Çapçioğlu, Dr. Durmuş Arık, Ar. Gör. Zikri Yavuz, Ar. Gör. Halise Kader Zengin ve Ar. Gör. Necmettin Pehlivan yaptı.

tarafından gerçekleşti. Prof. Dr. Mualla Selçuk, konuşmasında, Din Öğretiminin birey bilincini, kişilik gelişimini, insan onurunu, bir arada yaşamayı, sosyal duyarlılığı, barış eğitimi ve dinsel geleneği kapsayan bir kavramsal alana sahip olduğunu belirterek, Müslüman bilinçler için bugün “Dinsel Gelenek Ne Söylüyor?” ve “Dinsel Geleneğe Ne Katabilirim?” sorularının anlam kazandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda teolojik açıdan temellendirilmiş, sosyolojik açıdan cesaretlendirici ve eğitsel açıdan etkin bir Din Öğretiminin önemini vurgulamıştır. Prof. Selçuk, Fakültemiz ile Alman Üniversiteleri arasındaki akademik işbirliğimizin tarihi geçmişinin ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kaliteli ve donanımlı öğretim elemanı kadrosunun ilmî birikiminin ve üretimlerinin önemini vurgulayarak konuşmasına son vermiştir.

Toplantının ikinci açılış konuşmasını yapan Eugen Biser Vakfı Başkan Yardımcısı Dr. Heiner Köster, bir selamlama konuşması yaparak kendisi, eşi ve delegasyonları adına İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mualla Selçuk’a teşekkür etmiştir. Bu toplantı sayesinde Türk bilim insanları ile diyalog kuracakları ve değerli tecrübeler edinecekleri için mutlu olduklarını belirtmiştir. Dr. Köster, toplantının hazırlanmasında emeği geçen şahıslara tek tek teşekkür ederek delegasyonlarında yer alan bilim insanlarını, yayınlarına ve halen üzerinde çalıştıkları konulara değinerek tanıtmıştır. Ardından Eugen Biser Vakfı hakkında bilgi vermiştir: Vakfın, öncelikle İslam’la diyalogu ve monoteist dinler arasındaki diyalogu desteklediğini ifade etmiştir. Eugen Biser Vakfının Ocak 2006 yılında, Aşağı Sakonya Eyaletinin işbirliği ile Berlin de gerçekleştireceği Sempozyumdan da söz etmiştir. Bu Sempozyumun Almanya da yaşayan Müslümanların Din Dersleri ve Öğretmen yetiştirilmesi hakkında katkı sağlayacağını ileri sürmüştür. Ayrıca Katolik Din Felsefesi ve Teolog Prof. Dr. Eugen Biser adına, Türk bilim insanlarını 2006 yılında Münih’te yapılacak olan toplantıya davet ederek konuşmasına son vermiştir.

Başkanlığını Prof. Dr. İbrahim Çalışkan’ın yaptığı ilk oturumun ilk tebliğcisi Münih Üniversitesi Protestan İlahiyat Fakültesi Dekanı ve Hıristiyan Kelamı Uzmanı olan Prof. Dr. Gunther Wenz “Kanonik Bir Kitap Olarak Kutsal Kitap ve Hıristiyanlığın Kutsal Yazısı: Teolojik Amaçlı Tarihsel Notlar” başlığı altında olgusal bir giriş sunarak özellikle bu konuyla ilgili kelami tartışmalara değindi. Hıristiyanlar vahyi nasıl düşündüler? Wenz’e göre “İlham nosyonu, yalnızca ve öncelikle Yazı’nın harfleri veya sözcüksel biçimi bağlamında değil, aksine çoğunlukla Kutsal Kitabın dışı vurduğu içsel cevheri ve yüceltici (Ruh veren) manası bağlamında anlaşılmaktaydı. Kutsal Yazı yasal bir norm olarak değil, Kurtuluşun belgesi ve kaynağı olarak hürmete şayandı.

Onu inancın, imanın ve dinî öğretinin kanonik ölçütü yapan, kurtarıcı içeridir.” Kutsal Yazı anlayışının nomistik (yasadal) yönde şekilçileşmesi ve Kutsal Kitap’taki her sözcüğü eş değerde sayıp, onu cümlesi cümlesine ve harfi harfine İlahî ilhama dayandıran bir ‘Kutsal Kitapçılığın’ (Biblizizm, Biblizismus) doğması ise, Wenz’e göre tarihsel tartışmalarla açıklanabilir: Ancak Resmî Kilisesinin Kutsal Yazı’yı yorumlama konusunda tek yetkili sayılması gerektiği yönündeki aşırı iddiası, yine benzer aşırılıkta gösterilmiş bir tepkinin sonucuydu.

Birinci oturumun ikinci tebliği Prof. Dr. Halis Albayrak tarafından sunuldu. “Müslüman Zihinlerde Kur’an’ın Yeri ve İşlevi” isimli tebliğinde Prof. Albayrak, Kur’an’ın indirildiği dönemde ve daha sonraki dönemlerde Kur’an’ın sahip olduğu yerini ve işlevini konu edinmiştir. Buna göre ilk muhatapları ile Kur’an arasında Hz. Muhammed’in vefatına kadar ‘canlı bir iletişim’ söz konusuyken Peygamberden sonraki nesillerin iletişimi sünnet ve icma ile gerçekleşmiştir. Prof. Albayrak, tebliğinde, Kur’an’ın mahiyetine ve işlevine bağlı bir bakış açısının sonucu olarak ve günümüzde de hala örnekleri görülen 18. yüzyıldan başlayarak 19. ve 20. yüzyıla kadar devam eden süreç içerisinde Müslüman aydınların karşı karşıya kaldıkları durum sonucunda içinde buldukları psikoloji ile Kur’an’ı modern dünyanın taleplerine göre yeniden yorumladıklarını ve çağdaş değerlerle uzlaştıramadıkları konularda zorlamalı yorumlarda bulduklarını ifade etmektedir. Bu bağlam içerisinde ortaya çıkan yorumlar Prof. Albayrak’a göre birer ‘yöntemsizlik’ örnekleriydi ve bu yorumlar “Kur’an metninin söylemediği şeyleri ona söyletmekten öteye geçmemektedir.” Ayrıca bu yaklaşım tarzının diğer bir sonucu da Kur’an’ın literal okunması meselesidir. Prof. Albayrak’a göre Müslüman aydınlar Kur’an’ın mahiyetini, işlevini ve geleneğin kaynaklar sistematığı içerisindeki konumunu yeniden gözden geçirmek durumundadırlar. “Yeni Bir Kur’an Teorisi” olarak adlandırdığı bu çabayla Müslümanlar kaybetmiş oldukları, ‘Kur’an ile iletişime girme imkânını’ da sağlayacaktır.

Birinci oturumun ilk müzakerecisi, Prof. Dr. Salih Akdemir, müzakeresinde vahiy sürecinin bir bütün halinde anlaşılması gerektiğini ve Eski Ahid, Yeni Ahid ve Kur’an-ı Kerim’den oluşan vahiy sürecinin asıl konusunun insan olduğunu belirterek günümüzün en önemli sorununun insan onurunu kurtarmak olduğunu söylemiştir. Prof. Akdemir, bunun da ancak insanın kendi gizil güçlerinin bilincinde, toplumun ürünü olmadan ve kendini gerçekleştirebilmekle korunabileceğini ifade etmiştir. Oturumun ikinci müzakerecisi, Prof. Dr. İlhami Güler, müzakeresinde Kur’an’ın “ne olduğu” sorununun Kur’an’ın nasıl yorumlanması gerektiğini belirleyen ve yönlendiren bir soru olduğunu ifade etmiştir. Prof. Güler’e göre vahiy, “Allah’ın insan

aklıyla, diliyle ve aracılığıyla insana hitabıdır. Vahiy cümlelerinin kurucu öznesi Allah'tır; ancak vahyin düşünsel, kültürel ve anlamsal muhtevası insanîdir." Kur'an'ın mahiyetine ilişkin klasik Kur'an anlayışından farklı olarak Prof. Güler, "ay metaforu" benzetmesi ile bir Kur'an algısı ortaya koymaktadır. Buna göre tıpkı Ay'ın sönmüş olduğu ve ışığını güneşten alması gibi Kur'an da inmiştir ve manasını Allah vermiştir.

Başkanlığını Prof. Dr. Nesimi Yazıcı'nın yaptığı ikinci oturumun ilk tebliğcisi Münih Üniversitesi Katolik İlahiyat Fakültesi "Hıristiyan Felsefesi" bölümü emekli Profesörü Richard Heinzmann "Yahudi-Hıristiyan Kökenli İnsan Anlayışına Dair" başlıklı tebliğinde, İnsan nedir? sorusuna verilen klasik cevapları incelemiştir. Heinzmann'a göre "İnsan, kendini anlamak ve kabul etmek istediği gibi bir varlıktır ki, bu da Tanrı konusundaki tutumunda temellenir." Yunan felsefesi insanlığın tür olarak farklılığını gördü, ancak Kutsal Kitap, insanın sadece bir türün örneği değil, yegâne ve özgün bir varoluşa sahip olduğunu vurgulamaktadır. Hıristiyan gelenek bunu "kişi" (*persona*) olarak adlandırdı. İnsanın *kişi* olarak anlaşılması, bireysel özelliğin, insanın onurunun ve özgürlüğünün gerekçesidir.

İkinci oturumun ikinci tebliğcisi Prof. Dr. Mehmet Paçacı "Tefsir Hakkında" başlıklı tebliğine tefsir tanımına ve Kur'an'ın mahiyetine ilişkin bir giriş sunarak, Tefsir'in yöntemi gereği ilk kaynağının rivayetler olduğunu ve Kur'an'ı dil ve tarih açısından ele aldığını belirtmiştir. Dolayısıyla Tefsir, dilbilimsel ve tarihsel bir çözümleme yöntemi izlemektedir. Prof. Paçacı'ya göre tarih içerisinde telif edilen Kur'an tefsirlerinin birbirinden farklı olmamasının iki temel sebebi vardır: Birincisi, temel kaynağın rivayetler olmasıdır; ikincisi ise ayetlerin indiği ortama gitme çabasıdır. Bu bağlamda farklı coğrafyalarda ve farklı müfessirler tarafından yazılan tefsirler müelliflerinin özelliklerini yansıtmamaktadırlar. Tebliğinde tefsir ile diğer disiplinler arasındaki ilişkileri de ele alan Prof. Paçacı, Tefsirin bu disiplinlere nazaran betimleyici ve nesnel sonuçlar veren bir disiplin olduğunu ifade etmiştir. Tebliğinin sonunda Çağdaş Dönemde Kur'an ve Tefsir anlayışını ele alan Prof. Paçacı, Kur'an ayetlerinin indikleri dönemdeki anlamlarını ortaya koymayı amaçlayan klasik tefsir anlayışının, çağdaş dönemde yerini 'Kur'an'ı doğru anlamak' ilkesine dönüşmüş olduğunu belirtmiştir.

İkinci oturumun ilk müzakerecisi Doç. Dr. Sait Reçber, müzakeresini ağırlıklı olarak Prof. Heinzmann'ın tebliği üzerinde yapmıştır. Doç. Dr. Sait Reçber'e göre insanın irade ve sorumluluk sahibi bir varlık olması bakımından "*kişi*" olarak anlaşılması önemlidir ve bu konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. İnsan özgürlüğünün kendini bilme konusunda bilişsel bir temele sahip olmasının da önemli olduğunu ve insanın sahip olduğu onurun ken-

disine “kişi olması” bakımından mı? verilmiştir, ya da insan vahye muhatap olarak kendi özgür iradesiyle mi? onurunu kazanmıştır sorusunun cevaplanması gerektiğini ifade etmiştir. “Örnekten özneye” geçişin Prof. Heinzmann’ın tebliğinde ifade ettiğinin aksine felsefe tarihinde “çağdaş dönemde ortaya çıkan bir olgu” olduğunu ve bu dönüşümün Hıristiyan bir anlayışla özdeşleştirilmemesi gerektiğini belirtti. Oturumun ikinci müzakeresi, Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal, müzakeresinde Prof. Heinzmann’ın tebliğinde, Yahudi-Hıristiyan geleneğinde özelliklerini sıraladığı “mutlak ve aşkın gerçeklik” olan Tanrı anlayışının İslam’daki “vacibu’l-vücûd, vücûd-u mutlak, müteâl, rabbu’l-âlemin” olan Allah tanımını çağrıştırdığına dikkat çekmiştir. Prof. Ünal, sosyal bir varlık olan insanın hem Hıristiyanlığın hem de İslam’ın ortak paydası olduğunu ve vahye dayalı her üç dinin kutsal metinleri incelendiği zaman insan onuruna verdikleri önemin görüleceğini ifade etmiştir.

Başkanlığını Prof. Dr. Nahide Bozkurt’un yaptığı üçüncü oturumun ilk tebliğcisi Münih Üniversitesi Katolik İlâhiyat Fakültesinde “Hıristiyan Felsefi” dersi veren Doç. Dr. Martin Thurner, “İnsan Hakları, İnsan Onuru ve Hıristiyanlık” başlıklı tebliğinde insan aklının, insan haklarını gerekçelendirmede yetip yetmediğini sordu. Dr. Thurner bu soruya hayır diye cevap vererek, “İnsan Haklarının son ve kesin açıklamasının aşkın ve mutlak-olan boyutunda yapılması gerektiği”ni ifade etmiştir. İnsan hakları fikrine önceleri karşı çıkan Katolik Kilisesi, II. Vatikan Konsiliyle bu fikri kabul edip Hıristiyan mesajını da insan haklarının daha derin bir gerekçesi olarak sundu. Dr. Thurner’e göre “İnsan Yaşayan Tanrı’nın suretidir ve Hıristiyanlık inancının bu yaşayan tanrısı, *mutlak sevgisi* ile tüm insanların onurunu dokunulamaz kılan tanrının ta kendisidir.” Dr. Thurner tebliğinin sonunda Müslüman düşünürlerine şunu önerdi: “Hıristiyanlıktan başka bir dinin de, İnsan Haklarını yalnızca dış boyutuyla kabul etmekten öte, içsel temellendirilme boyutuna da yapıcı bir biçimde katılması imkânı doğacaktır.”

Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün üçüncü oturumun ikinci tebliğini sunmuştur. “İnsanın Yetkinliğini Teolojik Olarak Temellendirmenin İmkânı” başlıklı oldukça kapsamlı tebliğinde Prof. Düzgün insan ve insanın yetkinliğini konu edinmiştir. Prof. Düzgün’e göre Kur’an insanı iki seviyede ele almaktadır. Bunlar insanın maddi yapısına işaret eden *beşer*, diğeri ise ruhsal yönünü karşılayan *insandır*. Buna göre insanın beşer yapısı *tabiata* bağlı yönüdür; insanî tarafı ise *zaman dışıdır*. Beşer ise, insanlığını kazandıkça sorumluluklarını yüklenmektedir. Bu bağlamda Prof. Düzgün’ün ele aldığı kavramlardan biri Tanrı karşısında insanın konumunu tesbit etmeye yarayan *fitrat* kavramıdır. Fitrat, insanın kapasitesi ve sınırlılıklarıdır. Bütün bunlar insa-

nın ontik yapısını oluşturmaktadır. İnsanın epistemik yapısını ise Prof. Düzgün, Kur'an'daki *hidayet* kavramı ile açıklamaktadır. Buna göre, *hidayet* bireyin hem kendisini hem de toplumla olan ilişkilerini belirleyen bir role sahiptir. Tebliğinin üçüncü kısmında Prof. Düzgün, insan yetkinliğinin teolojik köklerini öncelikle İslam düşüncesindeki insan-ı kâmil, soyutluk sultanları, Hayy b. Yakzan ve Fadl b. Natık örnekleriyle, kimsenin olmadığı bir yerde insanın kendi tecrübesi ve aklı ile felsefi ve teolojik hakikatleri bulabileceğini ifade etmektedir. Prof. Düzgün'e göre, vahyin kesilmesi, vahyin anlatımının sebep-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşmesi ve insanın yorum enstrümanlarına sahip olması insanî yetkinliği hazırlayan unsurlardır. Kur'an'da yer alan kitap, hikmet, furkan, ilham, alemu'l-emr, alemu'l-halk, hidayet, akd kavramları insanın yetkinliğini sağlayan temel kavramlardır.

Üçüncü oturumun ilk müzakerecisi, Prof. Dr. Sönmez Kutlu, müzakeresinde, insan haklarının ve insan onurunun, insanlık tarihinde tek bir din ve kültürde işlenmediğini ve Hıristiyanlıkta olabildiği gibi, diğer din ve kültürlerde önemli izdüşümleri ve karşılıklarının da olduğunu belirtmesi gerektiğini ifade etmiştir. Prof. Kutlu, insan hakları bilincinin, İslam tarihi ve kültüründe Hz. Muhammed'in başlattığı dinî hareketin merkezinde bulunduğunu ve bugün insan hakları içerisinde yer alan hakların çoğunluğunun Kur'an'da ve Hz. Muhammed'in uygulamalarında yer aldığını belirtmiştir. Prof. Kutlu'ya göre, İslam, hak ve adaleti önemseyen ve bunların hayata geçirilmesi üzerinde duran bir dindir. İnsan hakları ihlalinin bütün insanlığın bir sorunu olduğunu ve insan onuruna yakışan şekilde, haksızlığın her zaman karşısında olunması gerektiğini belirterek müzakeresine son vermiştir. Oturumun ikinci müzakerecisi, Doç. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu, müzakeresinde her din için insan onurunun ve insan haklarının dinî açıdan temellendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Doç. Dr. Eroğlu'na göre Kur'an ve Sünnette, insan onurunu temellendirecek birçok unsur bulunmaktadır. Ancak teorik çerçevede bulunan bu unsurların Müslümanlarca hayata geçirilmesi gerekmektedir. Doç. Dr. Eroğlu, son olarak, "insan onuruna" yapılacak katkının tüm din ve kültür mensuplarının çabalarına bağlı olduğunu ifade etmiştir.

Başkanlığını Prof. Dr. Mustafa Erdem'in yaptığı dördüncü oturumun ilk tebliğcisi Hannover Üniversitesinde Dinler Tarihi Profesörü Peter Antes, "İnsan Hakları ve Devlet Ahlakı" konulu konferansında insan haklarının niçin II. Dünya Savaşından sonra vurgulandığını sormuştur. "[N]eopagan, ırkçı ideolojisiyle, vatandaşları arasında eşitlik kabul etmemiş ve sonuçta milyonlarca Yahudi'nin katledilmesine yol açmış Nasyonsosyalizme karşı cephede yer almaktan kaynaklanmıştır." Birleşmiş Milletlerin Evrensel İnsan

Hakları Bildirisi'ne dayanarak hareket etmek, günümüz dünyasının kültürel ve dinsel çeşitliliğinin de hakkını verebilecek uygunlukta bir anlayıştır. "İnsanın onuru" nosyonu, böylelikle "karşılıklı kabulleniş ve saygı ahlâkının" "laiklik" emsali haline gelmiş olduğunu savunan Prof. Antes, şu sonuca varmıştır: "İnsan hakları ve devlet ahlâkı, birbirlerinden farklı değil, aynı şeylerdir."

Dördüncü oturumun ikinci tebliği Prof. Dr. Recep Kılıç tarafından sunulmuştur. "Klasik İslam Kelam Düşüncesinde Ahlâk Anlayışı" isimli tebliğinde Prof. Kılıç, Mu'tezile, Eş'arilik ve Maturidiliğin iyi, kötü ve adalet değerlerinin ontolojik statüleri bağlamında ahlak anlayışlarını ve bunların kaynağının ne olduğu konusunu ele almıştır. Prof. Kılıç, Mutezile ve Maturidi'ye göre değerlerin, insanların icat ettikleri değil keşfettikleri nitelikler olduğunu ancak Eş'ari'ye göre ise insanların değerlerin bilgisini ilahi buyruklar yoluyla elde edebileceğini ifade etmiştir. Bu durumun insan onurunun, İslam Kelam düşüncesine kaynaklık eden bir ilke olduğunu belirterek konuşmasına son vermiştir.

Dördüncü oturumun ilk müzakerecisi, Doç. Dr. Mehmet Emin Özafşar, müzakeresinde Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın dışındaki insanlığın da insan hakları konusunda bir birikime sahip ve her ne kadar insan hakları mefhumu Avrupa'ya ait olsa da insan haklarının bir ide olarak insanlık tarihi kadar eski olduğunu ifade etmiştir. İslam'da Hz. Peygamber ile insan onurunun ve insan haklarının merkezi bir konumda yer aldığını belirterek batı düşüncesinin bugün geldiği noktanın yalnızca batı ve Hıristiyanlığa ait olmadığını, insanlığın diğer kültürlerinin ve özellikle İslam'ın yadsınamaz katkısı olduğunu çeşitli örneklerle vurgulamıştır. Oturumun ikinci müzakerecisi Dr. Ali İsra Güngör, müzakeresinde Prof. Antes'in tebliği bağlamında, insan hakları ve insan onuru hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Prof. Antes'in tebliği çerçevesinde, Dr. Güngör'e göre, insan haklarının devlet ahlakı haline getirilmesinde insan onurunun dokunulmazlığını savunmanın insanlara yaşama hakkı verebileceğini ancak insan hakları evrensel bildirisinde yer alan hak ve hürriyetlerin teoride kalmayıp uygulamaya geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Başkanlığını Prof. Dr. Beyza Bilgin'in yaptığı beşinci oturumun ilk tebliğcisi Osnabrück Üniversitesinde Eğitim Profesörü olan ve Müslüman Din Dersleri Programı hazırlayan Peter Graf, konuşmasını Martin Buber'den alıntılarla "İnsan "Sen"den "Ben" olur" sloganı altında, kültür arasındaki eğitimin ilkelerini sunmuştur. "Kendini Buluş Yeri Olarak Din Eğitimi" başlıklı tebliğinde, kültür, dil ve din farklılıklarının bir dezavantaj değil; gençler için kabul edilmesi gerekli olan zenginlik, ufuk genişletici ve kişilik şekillendiren

önemli bir faktör olduğunu savunmuştur. Ama bu noktada, Graf'a göre, dinler arası diyalog hakkında yeni bir teoloji, din eğitimi için gerekmektedir.

Beşinci ve son oturumun ikinci ve toplantının son tebliği Prof. Dr. Cemel Tosun tarafından sunuldu. "Almanya'da İslam Din Dersleri İçin Bilimsel İslami-Teolojik Temellerin Önemi" isimli tebliğinde Prof. Tosun, Almanya'daki İslam derslerinin ciddi bir İslami bilimsel-teolojik zemine ihtiyacı olduğunu ve okuldaki İslam din derslerinin tüm Müslüman çocukları kapsayacak ve İslam-İçerisi kültürlerarası nitelikte olması gerektiğini dile getirdi. Prof. Tosun'a göre, İslam, özü itibariyle, 'İslam din dersine' uyum ve diyalog içerisinde açık bir dindir. Prof. Tosun, Almanya'daki Müslümanların din ile ilgili sorunlarının çözülmesinde bilimsel bilgi zeminine ihtiyaç olduğunu ve bu bilgi zeminin ancak akademik işbirliği ile oluşabileceğini ifade etmiştir. İslam din dersinin, İslam içi mezhepler arası ve dinler arası ilişkilere katkıyı hedefleyen bir nitelikte olması gerektiğini belirterek tebliğine son vermiştir.

Beşinci oturumun ilk müzakerecisi Prof. Dr. Recai Doğan, müzakeresinin ilk kısmında Prof. Tosun'un tebliğinde önermiş olduğu din dersi modelini değerlendirmiştir. Müzakeresinin ikinci kısmında Prof. Graf'ın tebliğini ele alarak, birey kimliğinin oluşmasında sadece sen-ben ilişkisinin değil, birçok etkenin rol oynadığını vurgulamıştır. Ayrıca Prof. Doğan'a göre, okuldaki din dersi modelinin geliştirilmesinde "çok kültürlülük ve kapsayıcılık" fikirlerinin katkısı önemlidir. Toplantının son oturumunun ikinci müzakerecisi Doç. Dr. Ali Dere, müzakeresinin birinci kısmında Prof. Graf'ın tebliğini ele alarak, din eğitimi Martin Buber'in felsefesi üzerinden kurgulanmasının her ne kadar anlamlı ve faydalı olarak görülse de bu yaklaşımın bazı dezavantajları olabileceğini ve Prof. Graf'ın diyalog prensibi üzerinden kurduğu din eğitimin dini konu edinmeyen bir eğitim modeli olduğunu ifade etmiştir. Doç. Dr. Ali Dere'ye göre, bu felsefe üzerine kurulu bir eğitim ile "dinin değil, sadece diyalogun teolojisi yapılabilir." Müzakeresinin ikinci kısmında Alman okullarında İslam Din Dersi konusunu ele alan Doç. Dr. Ali Dere, Almanya'da bulunan Müslümanların içinde buldukları durumun düzeltilmesinde "sağlıklı ilmi bilgiyi üretilip aktaracakları ilmi yapılanmalara ihtiyaç" olduğunu belirtmiştir.

Sonuç olarak iki gün süren bu uluslararası bilimsel toplantıda, İslam ve Hıristiyanlık dininin diyaloga verdikleri önem bir kez daha vurgulandı. Her iki din açısından "insan onuru" başlığı altında birçok konu tarafların kendi temel kaynaklarına dayalı bir şekilde ve geniş bir perspektif ile ele alınarak tartışıldı. Toplantının her iki taraf için çok semereli ve müstefit geçtiği ifade edilerek, bu karşılıklı bilimsel paylaşımın 2006 yılında Münih'te gerçekleştirilecek ikinci bir toplantıyla sürdürüleceği belirtildi.